

KRÓLESTWO BOŻE WEWNĄTRZ NAS CZY POŚRÓD NAS?

Bartosz Lisiecki*

Wydział Historyczno-Pedagogiczny, Uniwersytet Opolski

Wprowadzenie

Starożytna Jerozolima – święte miasto Żydów – a w niej rzymscy żołnierze. Część wyznawców judaizmu chciała pokojowej koegzystencji, a reszta wolałaby walczyć, aby wypędzić pogan ze świętej ziemi. Wszyscy jednak zgodnie wyczekiwali Mesjasza, by ten ustanowił królestwo Boże, w którym prawo stanowiłyby przykazania żydowskiego Boga. Sam judaizm był podzielony na wiele odłamów religijnych, które różnie interpretowały Pismo, a to sprzyjało wewnętrznym konfliktom. W tych niespokojnych czasach na świat przyszedł Jezus, który głosił ideę nadejścia królestwa Bożego – takiego, jakiego wielu oczekiwało.

„Odpowiedział Jezus: «Królestwo moje nie jest z tego świata. Gdyby królestwo moje było z tego świata, słudzy moi bili by się, abym nie został wydany Żydom. Teraz zaś królestwo moje nie jest stąd». Piłat zatem powiedział do Niego: «A więc jesteś królem?» Odpowiedział Jezus: «Tak, jestem królem»” (J 18,36–37).

Jezus w rozmowie z Piłatem przyznał, że jest wyczekiwany królem żydowskim, dodając przy tym, że królestwo Boże nie jest z tego świata. Nie jest ono więc żadnym państwem rozumianym na sposób ludzki, mającym wytyczone granice, posiadającym władzę i urzędników, prowadzącym wojny i wchodzącym w różne interakcje dyplomatyczne z innymi państwami.

---

* Mgr Bartosz Lisiecki – doktorant na Wydziale Historyczno-Pedagogicznym Uniwersytetu Opolskiego. Zainteresowania badawcze: motyw śmierci u tragiczków epoki klasycznej, tj. Ajschylosa, Sofoklesa i Eurypidesa. E-mail: bartosz.lisiecki28@gmail.com.

Jezus Chrystus mówił do swoich uczniów w języku, jakim oni na co dzień się posługiwali, a nawet wtedy apostołowie nie zawsze rozumieli, co chciał im przekazać ich mistrz. Dodatkowo Nowy Testament, który spisano w starożytnej grece, sprzyjał wielu różnym interpretacjom, a co za tym idzie, konfliktom i podziałom na różne odłamy. Trzeba pamiętać, że język ten dla starożytnych chrześcijan był językiem żywym, a mimo to powodował spory w interpretacji ewangelii. Dla współczesnych język Nowego Testamentu to język martwy. Czy my w takim razie po dwóch tysiącach lat dokładnie potrafimy zrozumieć wszystkie nauki Jezusa, tak jak chciał nam je przekazać? Jeśli odpowiedź będzie negatywna, to wtedy niczym nie różnilibyśmy się od apostołów i innych Żydów w czasie, kiedy Jezus żył i nauczał. Dzisiaj przeciętny Polak, jeśli chce zrozumieć przesłanie Jezusa, musi korzystać z przekładów. Mamy jednak wysyp różnych przekładów i to nawet w obrębie tylko jednego wyznania. A trzeba pamiętać o tym, że każdy przekład jest tylko interpretacją. Marek, Mateusz, Jan, Łukasz czy Paweł już nie żyją, nie mogą nam powiedzieć, jak należy zinterpretować słowa, które zapisali. Tak jak w starożytności, współcześnie również jest mnóstwo odłamów chrześcijaństwa, każde inaczej interpretuje nauki Jezusa. Niejeden z polskich czy zagranicznych przekładów różni się diametralnie od drugiego, tak jak chrześcijańskie odłamy różnią się między sobą w interpretacji Pisma.

1. Problem tłumaczenia i interpretacji

Dziś jednym z problemów teologicznych jest motyw królestwa Bożego w Łk 17,21. Przez jedno słowo pojawiły się dwa tłumaczenia, a jeszcze więcej interpretacji.

Biblia Gdańska: „A będąc pytany od Faryzeuszów, kiedy przyjdzie królestwo Boże, odpowiedział im i rzekł: «Nie przyjdzie królestwo Boże z postrzeżeniem; Ani rzeką: Oto tu, albo oto tam jest: albowiem oto królestwo Boże **wewnątrz**¹ was jest»” (Łk 17,20–21).

Biblia Tysiąclecia: „Zapytany przez faryzeuszów, kiedy przyjdzie królestwo Boże, odpowiedział im: «Królestwo Boże nie przyjdzie dostrzegalnie; i nie powiedzą: „Oto tu jest” albo: „Tam”. Oto bowiem królestwo Boże **pośród** was jest»” (Łk 17,20–21).

---

¹ Wyróżnienia w cytatach z Pisma św. pochodzą od autora.

Faryzeusze spytali Jezusa o czas nadejścia królestwa Bożego i w odpowiedzi usłyszeli, że nie przyjdzie w sposób dostrzegalny, ponieważ królestwo Boże jest już teraz obecne. Według Biblii Gdańskiej jest ono „wewnątrz” ludzi, natomiast Biblia Tysiąclecia informuje, że jest „pośród” nich. Słowo „pośród” możemy zrozumieć na dwa sposoby: zewnętrznie i wewnętrznie. Jak chcielibyśmy zrozumieć dosłownie słowa Jezusa, zewnętrznie, to Królestwo Boże nas otacza, a więc jest poza nami. A wewnętrznie, czyli we wnętrzu duszy ludzkiej, odczytując duchowo przesłanie Jezusa – podobnie można powiedzieć o parze zakochanych ludzi, że pośród nich lub pomiędzy nimi jest miłość. Słowo „wewnątrz” można rozumieć w ten sposób, że królestwo Boże jest we wnętrzu każdego człowieka, ewentualnie wewnątrz tylko konkretnej grupy ludzi.

2. ἐντός w Biblii

Cały problem wynika z tłumaczenia greckiego przyimka ἐντός. Interlinia Vocatio tłumaczy ἐντός u Łk 17,21 jako „wewnątrz”, to znaczy „w waszym zasięgu”², jak podaje w przypisie ze znakiem zapytania i być może jest to nawiązanie do Tertuliana³. Słownik Stronga ἐντός rozumie następująco: „wewnątrz, w środku”, a dalej uściśla: „w was, tj. pośród was” oraz „w tobie, tj. twoja dusza”⁴. Zofia Abramowiczówna podaje takie podstawowe znaczenie tego słowa: „wewnątrz, w głębi, w środku”, a odnosząc się bezpośrednio do znaczenia w Nowym Testamencie, podaje: „w waszych sercach”⁵. Wymienia też szereg innych pomniejszych znaczeń, które mogą przybrać taką formę w zależności od kontekstu. I tak wymienia znaczenie „pomiędzy”, ale nie odnosi go do Nowego Testamentu, lecz do Herodota, człowieka żyjącego epoce klasycznej. O młodszej epoce wypowiada się Franciszek Mickiewicz, pisząc że „w literaturze hellenistycznej we wszystkich znanych przypadkach ma on znaczenie: wewnątrz

---

² R. Popowski, M. Wojciechowski, *Grecko-polski Nowy Testament: wydanie interlinearne z kluczem gramatycznym, z kodami Stronga i Popowskiego oraz pełną transliteracją greckiego tekstu*, Warszawa 2014, s. 400.

³ Tertulian zostanie omówiony dalej.

⁴ J. Strong, *Grecko-polski słownik Stronga z lokalizacją słów greckich i kodami Popowskiego*, tłum. A. Czwojdrak, Warszawa 2012, s. 269.

⁵ *Słownik grecko-polski*, red. Z. Abramowiczówna, t. 2, Warszawa 1960, s. 159.

czegoś”⁶. W tym czasie powstał również grecki przekład Starego Testamentu zwany Septuagintą. Przyimek ἐντός występuje w wymienionym dziele trzy razy⁷:

„Serce w mym wnętrzu rozgorzało; gdy rozważałem, zapłonął w nim ogień: język mój przemówił”⁸ (Ps 38,4); „Bo jestem nędzny i nieszczęśliwy, a serce jest we mnie zranione”⁹ (Ps 108,22); „Tron uczynił sobie król Salomon z drzewa libańskiego, podnózek zrobił ze srebra, oparcie ze złota, siedzenie [wyścielone] purpurą, a wnętrze wykładane hebanem”¹⁰ (Pnp 3,9–10).

W Septuagincie słowo to przyjmuje kilka razy przyjmuje formę rzeczownikową¹¹. Jednak poniższe cytaty pochodzące z Biblii Tysiąclecia są przekładem z języka oryginalnego, przez co tłumaczenie nie zawsze jest bliskie Septuagincie. Dlatego przy cytatach z Księgi Daniela oraz Mądrości Syracha w cytacie, w odpowiednim miejscu w cytacie umieszczony został przypis, w którym zamieszczone jest tłumaczenie bliższe Septuagincie.

„Naprawili też świątynię i poświęcili wnętrze przybytku i dziedzicę”¹² (Mch 4,48); „Dawidowy. Błogosław, duszo moja, Pana, i całe moje wnętrze – święte imię Jego”¹³ (Ps 102,1); „Jest przewrotny, skrzywiony ze smutku, a wewnątrz”¹⁴ pełen fałszu”¹⁵ (Syr 19,26); „Dlatego wnętrzości me jęczą, jak cytra, nad Moabem, i moje wnętrze nad Kir-Chares”¹⁶ (Iz 16,11); „A oto jakby postać ludzka dotknęła moich

⁶ F. Mickiewicz, *Ewangelia według św. Łukasza. Rozdziały 12–24*, Częstochowa 2012, s. 238.

⁷ Tamże.

⁸ „ἔθερμάνθη ἡ καρδία μου ἐντός μου, καὶ ἐν τῇ μελέτῃ μου ἐκκαυθήσεται πῦρ. ἐλάλησα ἐν γλώσσει μου”.

⁹ „ὅτι πτωχὸς καὶ πένης εἰμι ἐγώ, καὶ ἡ καρδία μου τετάρακται ἐντός μου”.

¹⁰ „φορεῖον ἐποίησεν ἐαυτῷ ὁ βασιλεὺς Σαλωμών ἀπὸ ξύλων τοῦ Λιβάνου· στύλους αὐτοῦ ἐποίησεν ἀργύριον καὶ ἀνάκλιτον αὐτοῦ χρύσειον· ρέπιβασις αὐτοῦ πορφυρᾶ, ἐντός αὐτοῦ λιθόστρωτον, ἀγάπην ἀπὸ θυγατέρων Ἱερουσαλήμ”.

¹¹ F. Mickiewicz, dz. cyt., s. 238.

¹² „καὶ ὠκοδόμησαν τὰ ἅγια καὶ τὰ ἐντός τοῦ οἴκου καὶ τὰς αἰλὰς ἠγάσασαν”.

¹³ „Τῷ Δαυίδ. – ΕΥΛΟΓΕΙ, ἡ ψυχὴ μου, τὸν Κύριον καί, πάντα τὰ ἐντός μου, τὸ ὄνομα τὸ ἅγιον αὐτοῦ”.

¹⁴ Bliższe greckiej Septuagincie jest tłumaczenie Biblii Warszawsko-Praskiej: „Są i tacy, co jakby z bólu idą zgięci we dwoje, ale ich wnętrze jest ciągle pełne zakłamania”. *Biblia Warszawsko-Praska*, <http://www.biblia.info.pl/biblia.php> (dostęp: 27.01.2017).

¹⁵ ἔστι πονηρευόμενος συγκεκυφὸς μελανία, καὶ τὰ ἐντός αὐτοῦ πλήρης δόλου”.

¹⁶ „διὰ τοῦτο ἡ κοιλία μου ἐπὶ Μωάβ ὡς κιθάρα ἠχήσει, καὶ τὰ ἐντός μου ὡσεὶ τεῖχος, ὃ ἐνεκαίνισας” (greckie κοιλία, które w Biblii Tysiąclecia przetłumaczono jako „wnętrzości” znaczą brzuch, jama brzuszna).

warg. Otworzyłem więc usta i mówiłem do tego, który stał przede mną: «Panie mój, od tego widzenia ogarnęły mnie boleści¹⁷ i opadłem z sił»¹⁸ (Dn 10,16).

Wszystkie przykłady zastosowania ἐντός w Septuagincie mają znaczenie „wewnątrz czegoś”¹⁹. Może być to pewien argument za tym, aby odnieść takie znaczenie do Ewangelii Łukasza, ale czy na pewno zasadny? W Nowym Testamencie ἐντός występuje jeszcze tylko raz, w Ewangelii przypisywanej Mateuszowi: „Faryzeuszu ślepy! Oczyszczyć wpierw **wnętrze** kubka, żeby i **zewnątrzna** jego strona stała się czysta”²⁰. Jest tutaj ἐντός, które określa jednoznacznie wnętrze czegoś oraz jest ἐκτός, które oznacza coś na zewnątrz czegoś. Mateusz pisał o dwóch stronach kubka, zewnętrznej i wewnętrznej. Rozumiał ἐντός tak, jak pojmowali je autorzy Septuaginty i teraz jest to argument za tym, aby odczytać słowa Łukasza w ten sam sposób. Jednak czy Łukasz mógł być tym jednym jedynym wyjątkiem w Biblii?

3. Czy ἐντός ὑμῶν i ἐν μέσῳ to synonimy?

Niezgadający się z koncepcją posiadania wewnętrznego królestwa Bożego argumentują, że w pismach Nowego Testamentu w zasadzie nie ma koncepcji, „że królestwo Boże jest rzeczywistością duchową albo że ma ono swą siedzibę w sercu człowieka”²¹. Wskazuje się także w Ewangelii Łukasza na dosłowne eschatologiczne pojmowanie królestwa Bożego, które ma dopiero nadejść: „Czas się wypełnił i bliskie jest królestwo Boże. Nawracajcie się i wierzcie w Ewangelię” (Mk 1,15); „Zaprawdę, powiadam wam: Niektórzy z tych, co tu stoją, nie zazną śmierci, aż ujrzą królestwo Boże” (Łk 9,27); „Odtąd począł Jezus nauczać i mówić: «Nawracajcie się, albowiem bliskie jest królestwo niebieskie»” (Mt 4,17). W tych cytatach trudno znaleźć miejsce na duchową interpretację Bożego królestwa, ale

¹⁷ W Septuagincie w tłumaczeniu Brentona występują „wnętrznosci moje”: „O my lord, at the sight of thee my bowels were turned within me, and I had no strenght”. *The Septuagint Version of the Old Testament*, tł. L. C. L. Brenton, London 1870, s. 1066, http://www.ccel.org/ccel/brenton/lxx/Page_1066.html (dostęp: 29.10.2017).

¹⁸ „καὶ ἰδοὺ ὡς ὁμοίωσις υἱοῦ ἀνθρώπου ἦψατο τῶν χειλέων μου· καὶ ἤνοιξα τὸ στόμα μου καὶ ἐλάλησα καὶ εἶπα πρὸς τὸν ἐστῶτα ἐναντίον μου· Κύριε, ἐν τῇ ὀπτασίᾳ σου ἐστράφη τὰ ἐντός μου ἐν ἐμοί, καὶ οὐκ ἔσχον ἰσχύον·”.

¹⁹ F. Mickiewicz, dz. cyt., s. 238.

²⁰ „Φαρισαῖε τυφλέ, καθάρισον πρῶτον τὸ ἐντός τοῦ ποτηρίου ἵνα γένηται καὶ τὸ ἐκτός αὐτοῦ καθαρὸν”.

²¹ L.D. Chrupcała, *Królestwo Boże w trynitarnej wizji Łukasza*, Kraków 2000, s. 108.

zwolennicy takiej interpretacji sięgają po apostoła Pawła: „Bo królestwo Boże to nie sprawa tego, co się je i pije, ale to sprawiedliwość, pokój i radość w Duchu Świętym”²² (Rz 14,17). Apostoł pogan miałby tutaj powiedzieć, że królestwo Boże jest pewnym stanem w człowieku, tak jak nim jest poczucie sprawiedliwości, pokoju i radości²³. Królestwo Boże jako stan wewnętrzny człowieka miałyby się pojawić wraz z jego wewnętrzną przemianą. Królestwo Boże mogło w pewnym momencie nabrać różnych znaczeń, nie eliminując eschatologicznego królestwa Bożego. Jednak przeciwnicy duchowej interpretacji Łk 17,21 podkreślają, że to tylko hipotezy, których nie sposób potwierdzić jednoznacznie²⁴.

Optujący za tłumaczeniem „pośród nas” podkreślają, że ἐν τῷς + ὑμῶν, czyli zaimek w dopełniaczu liczby mnogiej, może być synonimem ἐν μέσῳ. Łukasz jednak nie zastosował ἐν μέσῳ, kiedy pisał swoją ewangelię, tylko wykorzystał cytaty z ἐν τῷς ὑμῶν, który uformować miałyby tradycja (być może źródło Q). A skoro to synonim, Łukasz nie miał potrzeby zmieniać treści cytatu, tylko uszanował sposób, w jaki zachowała go tradycja²⁵.

W Nowym Testamencie ἐν μέσῳ jest dość często stosowane. W samej Ewangelii Łukasza występuje siedem razy: „Dopiero po trzech dniach odnaleźli Go w świątyni, gdzie siedział między nauczycielami, przysłuchiwał się im i zadawał pytania”²⁶ (Łk 2,46); „Inne znowu padło między ciernie, a ciernie razem z nim wyrosły i zagłuszyły je”²⁷ (Łk 8,7); „Idźcie, oto was posyłam jak owce między wilki”²⁸ (Łk 10,3); „Wtedy ci, którzy będą w Judei, niech uciekają w góry; ci, którzy są w mieście, niech z niego uchodzą, a ci po wsiach niech do niego nie wchodzi”²⁹ (Łk 21,21); „Któż bowiem jest większy? Czy ten, kto siedzi za stołem, czy ten, kto służy? Czyż nie ten, kto siedzi za stołem? Otóż

²² „οὐ γὰρ ἐστὶν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ βρῶσις καὶ πόσις, ἀλλὰ δικαιοσύνη καὶ εἰρήνη καὶ χαρὰ ἐν Πνεύματι Ἁγίῳ”.

²³ F. Mickiewicz, dz. cyt., s. 238–239.

²⁴ L.D. Chrupcała, dz. cyt., s. 109.

²⁵ Tamże, s. 110.

²⁶ „καὶ ἐγένετο μετὰ ἡμέρας τρεῖς εὔρον αὐτὸν ἐν τῷ ἱερῷ καθεζόμενον ἐν μέσῳ τῶν διδασκάλων καὶ ἀκούοντα αὐτῶν καὶ ἐπερωτῶντα αὐτοῦς”.

²⁷ „καὶ ἕτερον ἔπεσεν ἐν μέσῳ τῶν ἀκανθῶν, καὶ συνφρεῖσαι αὐτὸ ἀπέπιξεν αὐτό”.

²⁸ „ὁπάγετε· ἰδοὺ ἀποστέλλω ὑμᾶς ὡς ἄρνας ἐν μέσῳ λύκων”.

²⁹ „τότε οἱ ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ φευγέτωσαν εἰς τὰ ὄρη, καὶ οἱ ἐν μέσῳ αὐτῆς ἐκχωρεῖτωσαν, καὶ οἱ ἐν ταῖς χώραις μὴ εἰσερχέσθωσαν εἰς αὐτήν”. Biblia Gdańska z 1660 roku przedstawia ten cytat przejrzyściej: „Tedy ci, co są w Judzkiej ziemi, niech uciekają na góry, a ci, co są w pośrodku jej, niech wychodzą, a ci, co są w polach, niechaj nie wchodzi do niej”.

Ja jestem pośród was jak ten, kto służy³⁰ (Łk 22,27); „Gdy rozniecili ogień na środku dziedzińca i zasiedli wkoło, Piotr usiadł także między nimi³¹ (Łk 22,55); „A gdy rozmawiali o tym, On sam stanął pośród nich i rzekł do nich: «Pokój wam»³² (Łk 24,36).

We wszystkich przypadkach u Łukasza ἐν μέσῳ oznacza „zewnątrz czegoś”, czyli że coś jest pomiędzy czymś, pośród czegoś, na środku czegoś. Jeśli ἐν μέσῳ jest synonimem ἐντός ὑμῶν, to wtedy cytat z Łk 17,21 należy odczytać zewnętrznie, że królestwo Boże jest poza ludźmi. Czy na pewno jedno i drugie Łukasz mógł uznawać za synonim? Jeśli ἐντός ὑμῶν oraz ἐν μέσῳ miałyby być synonimami i można byłoby je stosować zamiennie, to czemu Łukasz i reszta autorów Nowego Testamentu tego nie robiła? W Nowym Testamencie ἐν μέσῳ występuje 27 razy, z czego 7 przypadków w Ewangelii Łukasza oraz 4 razy w Dziejach Apostolskich, które uważa się, że wyszły spod ręki tego samego autora³³. Autor Ewangelii Łukasza jest rekordzistą w stosowaniu ἐν μέσῳ. Natomiast ἐντός ἡμῶν występuje tylko jeden jedyny raz. Jeden taki przykład to za mało, aby uznać za fakt, że ἐντός ὑμῶν i ἐν μέσῳ to synonimy u Łukasza. Gdyby to miały rzeczywiście być synonimy, to te dwa przykłady powinny pojawiać się u Łukasza częściej niż tylko jeden jedyny raz i prawdopodobnie także u reszty autorów nowotestamentowych również powinny być w jakichś konkretnych proporcjach, a nie tylko jeden przypadek w Biblii. Jako że w Ewangelii Łukasza i u reszty nowotestamentowych pisarzy pojawia się tylko ἐν μέσῳ, to uznanie tego za synonim ἐντός ὑμῶν sprawia ogromne trudności. Jeśli wystąpił tylko jeden konkretny taki przypadek z użyciem ἐντός ὑμῶν, to bardziej prawdopodobne wydaje się, że Łukasz rozróżniał ἐντός ὑμῶν i ἐν μέσῳ. Może Łukasz w ten sposób chciał nam powiedzieć, że nie chodzi o coś zewnętrznego, a wręcz coś przeciwnego. Rozwikłać ten problem może nam pomóc przykład z literatury pozabiblijnej. Najlepszy wydaje się *Timajos* Platona: „A ponieważ bogowie uważali, że przód jest godniejszy od tyłu i raczej się do rządzenia nadaje, więc w tę stronę przeważnie nasz chód skierowali. A trzeba było, żeby człowiek miał

³⁰ „τίς γὰρ μείζων, ὁ ἀνακειμένος ἢ ὁ διακονῶν; οὐχὶ ὁ ἀνακείμενος; ἐγὼ δὲ ἐν μέσῳ ὑμῶν εἰμι ὡς ὁ διακονῶν”.

³¹ „περιαψάντων δὲ πῦρ ἐν μέσῳ τῆς αὐλῆς καὶ συναθισάντων ἐκάθητο ὁ Πέτρος μέσος αὐτῶν”.

³² „Ταῦτα δὲ αὐτῶν λαλούντων αὐτὸς ἔσθη ἐν μέσῳ αὐτῶν [[καὶ λέγει αὐτοῖς Εἰρήνη ὑμῖν]]”.

³³ I. Ramelli, *Luke 17:21: 'The Kingdom of God is Inside You' The Ancient Syriac Versions in Support of the Correct Translation*, „Hugoye: Journal of Syriac Studies” 12 (2009), s. 266, <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.553.4678&rep=rep1&type=pdf> (dostęp: 27.01.2017).

przód ciała różny i odgraniczony od jego strony tylnej. Dlatego naprzód w okolicy czaszki podstawili pod nią twarz i wstawili w nią narządy, służące wszelkiemu przewidywaniu duszy, zrzędzili tak, żeby ten przód miał naturalny udział we władzy nad ciałem.

A z narządów pierwsze sporządzili oczy, które światło noszą i wpoili je w ciało z tej przyczyny. Umyślili zrobić ciało z ognia, który palić nie mógł, tylko dostarczać łagodnego światła, które cechuje każdy dzień. Zrobili tak, że czysty ogień **wewnątrz nas**, ogień bratni jasności dziennej przez oczy płynie łagodnie; on cały jest gęsty – najwięcej bogowie sprasowali wewnątrz oczu – tak że reszta cała, jako gęstsza, zostaje zamknięta, a tylko czysty ogień przecieka. (...) Bo ze współdziałania wzajemnego ognia **wewnętrznego** i **zewewnętrznego**, które za każdym razem jednocześnie około gładkości i wielorakim ulegają odbiciom, wszystkie tego rodzaju widziadła zjawiają się z konieczności. Ogień bijący od twarzy z ogniem wzrokowym zbija się w jedno w sąsiedztwie przedmiotów gładkich i świecących³⁴ (45A–C; 46A–B).

U Łukasza mamy **ἐντός** ὁμῶν, a u Platona ἐντός ἡμῶν, czyli **ἐντός** + zaimek w dopełniaczu liczby mnogiej. W przypadku zaimków ὁμῶν i ἡμῶν można dostrzec nawet podobieństwo wizualne. Grecki filozof odnosił się do ludzi w sensie ogólnym, pisał o jednostkach, a nie o zbiorach, jak np. armii. Łukasz w 17,21 w swojej narracji wspomina, że adresatami wypowiedzi Jezusa byli faryzeusze, ale Jezus odpowiadając im, zwracał się do nich jako do człowieka, a nie zbioru, czyli ugrupowania faryzeuszy. Ewangelię, jaką głosił Jezus o królestwie Bożym, kierował do wszystkich ludzi i naprawdę dziwne byłoby, gdyby jego obecność ograniczył tylko do faryzeuszy, pomijając swoich uczniów i resztę swoich wyznawców. Paweł też zresztą pisał o królestwie jako sprawiedliwości czy radości w Duchu Świętym, a to potencjalnie miało być możliwe dla każdego człowieka, także dla faryzeuszy.

Ewangelista pisał o królestwie, które nie jest czymś rozumianym na sposób ludzki, lecz boski. Platon wspominał znowu o ogniu, który jest wewnątrz człowieka, więc również o czymś niedosłownym. Dalsza wypowiedź Platona jeszcze umacnia takie rozumienie, ale także świetnie nadaje się do porównania z Ewangelią Mateusza z wcześniej wspomnianym z motywem kubka. Mateusz pisząc o kubku, mówił o jego stronie wewnętrznej (**ἐντός**) oraz zewnętrznej (**ἐκτός**). Natomiast Platon pisał o współdziałaniu ognia wewnętrznego (**ἐντός**)

³⁴ Platon, *Timajos*, w: tenże, *Dialogi*, t. 2, tłum. W. Witwicki, Kęty 2005.

i zewnętrznego (ἐκτός). Ewangelista Mateusz – tak jak Platon – rozumiał ἐντός jako wewnątrz czegoś, a ἐκτός użył, określając przeciwieństwo, coś na zewnątrz. Urywek Platona dobrze pasuje do zestawienia z obydwoma ewangelistami. Skoro Łukasz nigdzie indziej nie stosuje ἐντός ὑμῶν (a inni nowotestamentowi pisarze wcale!), to być może dla niego ἐν μέσῳ nie jest synonimem. Więcej argumentów jest za tym, że Łukasz i Mateusz najprawdopodobniej rozumieli ἐντός tak samo.

4. Źródła chrześcijańskie odwołujące się do Łk 17,21

Sprawę mogliby pomóc rozstrzygnąć starożytni Ojcowie Kościoła, ponieważ dla wielu z nich biblijna greka była językiem żywym, oraz antyczne źródła chrześcijańskie. Można byłoby porównać Łk 17,21 również ze źródłami pozabiblijnymi, ale ἐντός ὑμῶν ἐστιν („wewnątrz/pośród was jest”) w literaturze greckojęzycznej przed Łukaszem nigdzie nie występuje³⁵. Pozostają nam tylko źródła o charakterze chrześcijańskim, które odnoszą się do Łukasza pośrednio lub bezpośrednio. Jako pierwszy przykład i najstarsze ze źródeł może pomóc rozwiązać problem Łk 17,21 Ewangelia Tomasza. Tradycja tego apokryficznego dzieła może sięgać I lub II wieku n.e., a więc nauki w tej Ewangelii mogą być równe wiekiem lub starsze od czterech kanonicznych Ewangelii³⁶. Jednak palącym problemem jest stopień zależności bądź niezależności od Ewangelii Łukasza. W jakim stopniu mamy do czynienia z przeróbką, a w jakim z czerpaniem ze wspólnej tradycji³⁷. To czyni tę Ewangelię niezwykle ciekawym przykładem. Choć w całości przetrwała do naszych czasów tylko w języku koptyjskim, odnaleziono greckie fragmenty, które odnoszą się do tej samej historii przedstawionej w Ewangelii Łukasza.

„Rzekł Jezus: «Gdy wasi przywódcy powiedzą wam: ‘to królestwo jest w niebie, wtedy ptaki niebieskie będą pierwsze przed wami’. Jeśli powiedzą wam, że ono jest w morzu, wtedy ryby będą pierwsze przed wami. Ale **królestwo jest tym, co jest w was i tym, co jest poza wami**. Skoro poznacie samych siebie, wtedy

---

³⁵ M. Goodacre, *Thomas and the Gospels: The Case for Thomas's Familiarity with the Synoptics*, Grand Rapids 2012, s. 36.

³⁶ E. Pagels, *Wstęp*, w: *Ewangelie gnostyczne*, tłum. I. Szuwalska, Wrocław 2007, s. 15.

³⁷ *Apokryfy Nowego Testamentu: Ewangelie apokryficzne. Fragmenty, narodzenie i dzieciństwo Maryi i Jezusa*, red. M. Starowiejski, Kraków 2003, s. 181.

będziecie poznani i będziecie wiedzieć, że jesteście synami Ojca żywego. Jeśli zaś nie poznacie siebie, wtedy istniejecie w nędzy i sami jesteście nędzą»³⁸ (EwTm 3).

Królestwo Boże według Ewangelii Tomasza jest wewnątrz człowieka, ale także na zewnątrz. Tyle przekład koptyjski. Zestawmy teraz grecki fragment Ewangelii Tomasza z Ewangelią Łukasza: „ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἐντὸς ὑμῶν ἐστὶν” (Łk 17,21); „ἡ βασι[λ]εία τοῦ Θεοῦ³⁹ ἐντὸς ὑμῶν [ἐ]στι⁴⁰” (EwTm 3,1–3). Ewangelia przypisywana Tomaszowi naucza duchowego królestwa Bożego, które jest wewnątrz człowieka. Ponadto poleca ludziom, żeby poznali samych siebie, znowu mówiąc o ludzkim wnętrzu. Pismo nie pozostawia wątpliwości, jak ἐντὸς ὑμῶν ἐστὶν rozumiał grecki autor Ewangelii Tomasza. Królestwo Boże jest wewnątrz człowieka. Niestety nie zachowała się dalsza część cytatu, gdzie wersja koptyjska mówi, że również jest poza ludźmi. Jeśli grecki fragment zawierałby tę część, to być może autor użył tam greckiego ἐκτὸς, podkreślając, że istnieje królestwo Boże wewnątrz (ἐντὸς) człowieka i na zewnątrz (ἐκτὸς), tak jak wcześniej podani Platon i Mateusz, których wtedy znowu można byłoby porównywać. W rekonstrukcji greckiego fragmentu uwzględnia się jednak dalszą część tekstu z koptyjskiej wersji tej ewangelii⁴¹. Jednak najważniejsze jest przetrawienie greckiego ἐντὸς ὑμῶν ἐστὶν w Ewangelii Tomasza, co pokazują, że interpretował on te trzy słowa w kategoriach wewnętrznych, wewnątrz człowieka.

Kolejne ważne źródła odwołujące się do Łk 17,21 pozostawili po sobie Ojcowie Kościoła. Jednym z nich jest Tertulian: „Ale o faryzeuszach nie można pomyśleć, że poradzili się Pana w sprawie królestwa innego Boga, kiedy nadejdzie, bo nie został na światło dzienne przez Chrystusa wydany inny Bóg, tylko Ten, o którego pytali. Bo mówi: «Królestwo Boże nie przyjdzie dostrzegalnie i nie powiedzą: oto jest tu, albo: tam. Królestwo Boże jest bowiem pośród was». Któż nie wytłumaczy tych słów: «jest pośród was» tak, że jest w waszej ręce, w waszej możliwości, jeżeli słuchacie Boga, jeżeli spełnacie Boże przykazania? A jeżeli Królestwo Boże zależy od przykazania, to zaproponuj sprzeciw Mojżesza, zgodnie z naszymi antytezami, a wypłynie jedno zdanie. Bo Mojżesz mówi: «Przykazanie nie przekracza twych możliwości i nie jest poza twoim zasięgiem. Nie jest w niebiosach, abyś mówił: Któż wstąpi do nieba i przyniesie je nam,

³⁸ *Ewangelia Tomasza*, w: *Apokryfy Nowego Testamentu: Ewangelie apokryficzne. Fragmenty, narodzenie i dzieciństwo Maryi i Jezusa*, red. M. Starowiejski, Kraków 2003, s. 184–185.

³⁹ Nawias kwadratowy oznacza zrekonstruowany tekst.

⁴⁰ M. Goodacre, dz. cyt., s. 35.

⁴¹ Tamże.

a będziemy słuchać i wypełnimy je? Ani nie jest za morzem, abys mówił. Któż uda się za morze i przyniesie je nam, a będziemy słuchać i wypełnimy je? Słowo to bowiem jest bardzo blisko ciebie: w twych ustach, w twoim sercu i w rękach twoich, abys je mógł wypełnić⁴²». To znaczy: «nie tu, ani tam. Oto bowiem w was jest królestwo Boże»⁴³.

Tertulian cytował Łk 17,20–21 i pisząc swoje dzieło po łacinie, na określenie królestwa Bożego dwa razy użył „intra vos est”, czyli „wewnątrz was jest”. Łacińskie „intra” jest bardziej jednoznaczne, gdyż wyklucza znaczenie „pośród” lub „pomiędzy”⁴⁴. Hieronim w swojej Wulgacie również użył „intra” w Łk 17,21, przez co widać, że ten cytat rozumiał na sposób duchowy, wewnętrzny⁴⁵. Tertulian jeszcze wspominał, że królestwo Boże jest „w zasięgu ręki”, jednak nie chodziło mu o coś, co można złapać ręką, ale o wewnętrzne siły drzemiące w człowieku. Potwierdza to, odnosząc Księgę Powtórzonego Prawa do Łk 17,21. Tak jak przykazanie nie jest poza zasięgiem naszych możliwości, gdyż jest „w ustach”⁴⁶ czy „w sercu”⁴⁷, tak królestwo Boże nie jest również poza naszym zasięgiem, jest w zasięgu ręki. Tertulian odczytywał Łk 17,21 w kategoriach wewnętrznych, wewnątrz człowieka, tak jak przykazanie, nie jest poza naszym zasięgiem.

Zacytujmy Jana Kasjana: „Jeśli więc, choćby tylko niewiele, myślą od Niego odbiegniemy, zawróćmy zaraz ku Niemu nasze serca, tak aby wzrok duszy, jakby po prostej linii, znowu na Nim spoczął. Wszystko bowiem dokonuje się we wnętrzu duszy: jeśli wypędzimy z niej szatana i przestaną się tam panoszyć nałogi, powstaje w nas królestwo Boże, zgodnie ze słowami Ewangelisty: «Królestwo Boże nie przyjdzie dostrzegalnie; i nie powiedzą: Oto tu jest, albo Tam. Oto bowiem królestwo Boże pośród was jest». Pośród nas, czyli wewnątrz nas, nie może zaś być nic innego, jak tylko znajomość lub nieznanie prawdy, oraz przywiązanie do cnót lub występku, poprzez co przygotowujemy w sercu królestwo czartu lub Chrystusowi. Podobnie istotę królestwa Bożego opisuje apostoł, mówiąc: «Królestwo Boże to nie sprawa tego, co się je i pije, ale to sprawiedliwość, pokój i radość w Duchu Świętym». Skoro więc królestwo Boże jest pośród nas, a to królestwo Boże jest sprawiedliwością, pokojem i weselem, każdy więc, kto w tym trwa, trwa w kró-

⁴² Tertulian cytował tutaj Księgę Powtórzonego Prawa 30,11–14.

⁴³ Tertulian, *Przeciw Marcjonowi*, tłum. S. Ryznar, Warszawa 1994, s. 232–233.

⁴⁴ I. Ramelli, dz. cyt., s. 262.

⁴⁵ Tamże.

⁴⁶ „in ore tuo”.

⁴⁷ „et in corde tuo”.

lestwie Bożym; i odwrotnie, kto żyje w niesprawiedliwości, niezgodzie i smutku sprawiającym śmierć, ten znajduje się w królestwie czarta, w piekle i śmierci. Po tych znamionach rozróżniamy królestwo Boże i królestwo czarta. Rzeczywiście bowiem, jeśli podniesiemy wzrok ducha i przypatrzmy się stanowi, w jakim żyją niebieskie potęgi i moce, a żyją przecież prawdziwie w królestwie Bożym, to czyż nie jest to stan ciągłego wiecznego wesela?⁴⁸

Jan Kasjan nie tylko zacytował Łukasza, używając „intra vos est”, ale także przyrównał go do Listu do Rzymian⁴⁹, w którym według Jana Kasjana Paweł opisywał królestwo Boże jako wewnętrzny stan. Jest to świadectwo duchowej interpretacji Łk 17,21 i Rz 14,17. Jan Kasjan pisał, że jak człowiek prowadzi niegodziwe życie, to wtedy jest w nim królestwo zła, a jeśli sprawiedliwe – to królestwo Boże. Autor użył ἐντὸς nie do wszystkich ludzi, a jedynie do ludzi wierzących, bo w nich mieszkać ma królestwo Boże.

Autorów, którzy królestwo Boże rozumieli jako będące wewnątrz człowieka w odniesieniu do Łk 17,21, jest więcej, są to m.in.: Hippolytos, *Refutatio* 5.7.20; Orygenes, *Homilie o Ewangelii św. Łukasza*, 36.2–3; Atanazy, *Przeciw poganom* 30; Bazyl Wielki, *List* 8.12.13; Grzegorz z Nazjanzu, *O dziewictwie* 2.3; Kosmas Indikopleustes, *Topografia chrześcijańska* 2.110⁵⁰. Starożytni Ojcowie Kościoła byli jednomyślni w rozumieniu Łk 17,21, na sposób duchowy, odnosząc królestwo Boże do wnętrza człowieka, a nie jako coś na zewnątrz, coś co ich otacza⁵¹.

5. Dawne i dzisiejsze tłumaczenia Biblii na język polski

Różnice w rozumieniu królestwa Bożego mogły ujawnić się w polskich przekładach. Zaczynając najstarszych zachowanych przekładów na język polski, prześledźmy te różnice w tłumaczeniach. Katolicka Biblia Leopolda z 1561 roku tłumaczy ἐντὸς ὑμῶν jako „w was”⁵², a dwa lata młodsza protestancka Biblia brzeska jako „między wami”, ale w tym miejscu dodaje przypis: „To jest przez

⁴⁸ Jan Kasjan, *Rozmowy z Ojcami*, 1.13.2–3, tłum. A. Nocoń, t. 1, Kraków 2002, s. 81–82.

⁴⁹ Rz 17,14.

⁵⁰ I. Ramelli, dz. cyt., s. 279–282.

⁵¹ Tamże, s. 278.

⁵² *Biblia to iest Xięgi Starego y Nowego Zakonu na polski ięzyk z pilnością według łacińskiej Biblii od Kościoła Krześciańskiego powszechnego przyjęty, nowo wyłożona*, 1561, <https://polona.pl/item/11633395/0/> (dostęp: 27.01.2017).

słowo, które wiarą przyjmujemy⁵³ (a wiara odnosi się do ludzkiego wnętrza). Być może przypis w Biblii brzeskiej nawiązuje do Tertuliana albo do cytatu z Pwt 30,14, do którego Tertulian odniósł Łk 17,21: „Słowo to bowiem jest bardzo blisko ciebie: w twych ustach, w twoim sercu i w rękach twoich, abys je mógł wypełnić. To znaczy: nie tu, ani tam. Oto bowiem w was jest Królestwo Boże⁵⁴. Jeśli tak by odczytać przypis z tej Biblii, to słowo „między” może znaczyć „wewnątrz czegoś”. W Biblii nieświeskiej z 1572⁵⁵, 1574⁵⁶ i 1589⁵⁷ roku występuje „we wnętrzu was jest”. Podobnie protestancka Biblia gdańska z 1606 roku⁵⁸, ale wydana w 1660 roku w Amsterdamie⁵⁹ zawiera słowa: „między wami”. Katolicka Biblia Jakuba Wujka z 1593 roku⁶⁰ ma „wewnątrz was jest”, a już w wydaniu z 1599 roku czytamy: „w was jest⁶¹. W powyższych przekładach Biblii większość zawiera słowa „wewnątrz was” lub „w was”. Tylko w dwóch przypadkach zostały prze-

---

⁵³ *Biblia święta, tho iest, Księgi Starego y Nowego Zakonu, wlasnie z Zydowskiego, Greckiego, y Łacińskiego, nowo na Polski ięzyk z pilnością y wiernie wyłożone [tzw. Biblia brzeska] Księgi Nowego Testamentu*, 1563, http://www.wbc.poznan.pl/dlibra/docmetadata?id=2746&from=&dirids=1&ver_id=&lp=2&QI= (dostęp: 27.01.2017).

⁵⁴ Tertulian, dz. cyt., s. 233.

⁵⁵ *Biblia. To iest, księgi starego y nowego przymierza, z nowu z ięzyka Ebreyskiego, Grecckiego y Łacińskiego, na Polski przełożone*, 1572, <http://www.wbc.poznan.pl/dlibra/doccontent?id=120458&dirids=1> (dostęp: 27.01.2017).

⁵⁶ *Nowy Testament znowu przełożony, a na wielu mieyscach za pewnemi dowodami odprzysad przez Simona Budnego oczyszczony, y krotkimi przypiskami po kraioch objaśniony. Przydane też są na końcu tegoż dostateczniwsze przypiski, ktore kaźdey iak miarz odmiany przyczyny ukazuię*, 1574, http://www.wbc.poznan.pl/dlibra/docmetadata?id=120603&from=&dirids=1&ver_id=2425791&lp=1&QI= (dostęp: 27.01.2017).

⁵⁷ *Nowy Testament [...]* [tłum. Szymon Budny], 1589, <https://polona.pl/item/7687057/0/> (dostęp: 27.01.2017).

⁵⁸ *Nowy Testament Pana Naszego Jezusa Chrystusa*, 1606, <http://www.wbc.poznan.pl/dlibra/doccontent?id=1466&from=globalsearch&dirids=1> (dostęp: 27.01.2017).

⁵⁹ *Biblia Święta: to jest, Księgi Pisma swietego starego y Nowego Przymierza z Zydowskiego y Greckiego Ięzyka na Polski pilnie y wiernie przetłumaczone, a teraz podług Gdańskiego Exemplarza przedrukowane*, 1660 https://books.google.pl/books?id=K1JJAAAcAAJ&printsec=front-cover&hl=pl&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (dostęp: 27.01.2017).

⁶⁰ *Biblia Novum Testamentum*, 1593, <http://www.wbc.poznan.pl/dlibra/docmetadata?id=46959&from=&dirids=1> (dostęp: 27.01.2017).

⁶¹ *Biblia to iest Księgi Starego y Nowego Testamentv: według łacinskiego przekladu starego, w kościele powszechnym przyietego, na polski ięzyk z nowu z pilnością przełożone, z dokładaniem textv zydowskiego y greckiego y z wykładem katholicim, trudniejszych mieysc, do obrony wiary świętey powszechny przeciw kacerztwom tych czasów należących; przez D. Iakvba Wvyka z Wągrowca, theologa Societatis Iesu; The Holy Bible of Jakub Wujek, S.J., translation from the Vulgate*, 1599, <http://www.wbc.poznan.pl/dlibra/docmetadata?id=9662&from=&dirids=1> (dostęp: 27.01.2017).

tłumaczone na „między wami” – Biblii gdańskiej z 1660 roku i Biblii brzeskiej, z czego w drugiej wyjaśniono w przypisie, że chodzi o słowo, które przyjmuje się wraz z wiarą, a słowa te można zinterpretować w taki sposób, że chodzi tu o pewien stan w człowieku, wewnątrz człowieka.

Współczesne przekłady częściej tłumaczą $\epsilon\nu\tau\omicron\varsigma\ \acute{\upsilon}\mu\omicron\omega\nu$ na „pośród was”. Tak jest w katolickiej Biblii Tysiąclecia⁶² czy w Edycji św. Pawła⁶³, podobnie jest w Przekładzie Nowego Świata⁶⁴, którym posługują się Świadkowie Jehowy oraz protestanckiej Biblii warszawskiej⁶⁵. Także żydowski przekład Davida Sterna ma „pośród was”, ale w przypisie zaznacza, że można przetłumaczyć również jako „wewnątrz was”⁶⁶. Biblia poznańska⁶⁷ i katolicka Biblia warszawsko-praska⁶⁸ $\epsilon\nu\tau\omicron\varsigma\ \acute{\upsilon}\mu\omicron\omega\nu$ oddaje jako „w was”. W Biblii w przekładzie ks. Feliksa Gryglewicza jest „wewnątrz was”, ale odnosząc się do tego fragmentu, autor wspomina, że jest możliwe także tłumaczenie „wśród was”, które również uznaje on za prawdopodobne, ale tylko uwzględnił te pierwsze, bo do przekładu musiał wybrać jedną z nich⁶⁹. Przeglądając powyżej wymienione przekłady, można zauważyć, że dawniej bardziej popularne wydawało się tłumaczenie „w was” i „wewnątrz was”, a wraz z czasem zaczęło zyskiwać coraz większą popularność tłumaczenie „pośród was”.

Podsumowanie

Więcej argumentów przemawia, żeby $\epsilon\nu\tau\omicron\varsigma\ \acute{\upsilon}\mu\omicron\omega\nu$ z Łk 17,21 tłumaczyć jako „wewnątrz” lub „w”. Gdyby Łukasz nie chciał powiedzieć, że królestwo

---

⁶² *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych. Biblia Tysiąclecia*, wyd. 4, Poznań 1984.

⁶³ *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu: najnowszy przekład z języków oryginalnych z komentarzem*, Częstochowa 2013.

⁶⁴ *Pismo Święte w Przekładzie Nowego Świata. Przetłumaczono z New World Translation of the Holy Scriptures*, New York 2006.

⁶⁵ *Biblia to jest Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, Warszawa 2008.

⁶⁶ D.H. Stern, *Komentarz żydowski do Nowego Testamentu*, tłum. A. Czwojdrak, Warszawa 2004, s. 234.

⁶⁷ *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, red. M. Peter, M. Wolniewicz, Poznań 2007.

⁶⁸ *Biblia Warszawsko-Praska*, <http://www.biblia.info.pl/biblia.php> (dostęp: 27.01.2017).

⁶⁹ *Ewangelia według św. Łukasza. Wstęp – przekład z oryginału. Komentarz*, tłum. F. Gryglewicz, Poznań 2007, s. 276.

Boże jest wewnątrz ludzi, to wtedy użyłby zapewne ἐν μέσῳ⁷⁰. Kolejni tłumacze wraz z upływem czasu zaczęli wycofywać się z tego, co pozostawiła starożytna tradycja i poszli w swoim kierunku. Duchowe rozumienie królestwa Bożego w Łk 17,21 nie przeczy również nadejściu eschatologicznemu królestwa Bożego, co dostrzegali starożytni Ojcowie Kościoła.

Bibliografia

Apokryfy Nowego Testamentu: Ewangelie apokryficzne. Fragmenty, narodzenie i dzieciństwo Maryi i Jezusa, red. M. Starowiejski, Kraków 2003.

Biblia Novum Testamentum, 1593, <http://www.wbc.poznan.pl/dlibra/docmetadata?id=46959&from=&dirids=1> (dostęp: 27.01.2017).

Biblia święta, tho iest, Księgi Starogo y Nowego Zakonu, wlasnie z Zydowskiego, Greckiego, y Łacińskiego, nowo na Polski ięzyk z pilnością y wiernie wyłożone [tzw. Biblia brzeska] Księgi Nowego Testamentu, 1563, http://www.wbc.poznan.pl/dlibra/docmetadata?id=2746&from=&dirids=1&ver_id=&lp=2&QI= (dostęp: 27.01.2017)

Biblia Święta: to jest, Księgi Pisma swietego starogo y Nowego Przymierza z Zydowskiego y Greckiego ięzyka na Polski pilnie y wiernie przetłumaczone, a teraz podług Gdańskiego Exemplarza przedrukowane, 1660 https://books.google.pl/books?id=K1JJAAAACAAJ&printsec=frontcover&hl=pl&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (dostęp: 27.01.2017).

Biblia to iest Księgi Starogo y Nowego Testamenty: wedlyg łacinskiego przekladu starogo, w kościele powszechnym przyietego, na polski ięzyk z nowu z pilnością przełożone, z dokładaniem textv zydowskiego y greckiego y z wykładem katholicim, trudniejszych mieysc, do obrony wiary świętey powszechney przeciw kacerztwom tych czasów należących; przez D. Iakvba Wvyka z Wągrowca, theologa Societatis Iesu; The Holy Bible of Jakub Wujek, S.J., translation from the Vulgate, 1599, <http://www.wbc.poznan.pl/dlibra/docmetadata?id=9662&from=&dirids=1> (dostęp: 27.01.2017).

Biblia to iest Xięgi Starogo y Nowego Zakonu na polski ięzyk z pilnością wedlyg łacinskiej Biblij od Kościoła Krześciańskiego powszechnego przyięty, nowo wyłożona, 1561, <https://polona.pl/item/11633395/0/> (dostęp: 27.01.2017).

Biblia to jest Pismo Świętego Starogo i Nowego Testamentu, Warszawa 2008.

Biblia Warszawsko-Praska, <http://www.biblia.info.pl/biblia.php> (dostęp: 27.01.2017).

---

⁷⁰ I. Ramelli, dz. cyt., s. 256.

- Biblia. To jest, księgi starego y nowego przymierza, z nowu z ięzyka Ebreyskiego, Grecskiego y Łacińskiego, na Polski przełożone*, 1572, <http://www.wbc.poznan.pl/dlibra/doccontent?id=120458&dirids=1> (dostęp: 27.01.2017).
- Chrupcała L.D., *Królestwo Boże w trynitarnej wizji Łukasza*, Kraków 2000.
- Ewangelia Tomasza*, w: *Apokryfy Nowego Testamentu: Ewangelie apokryficzne. Fragmenty, narodzenie i dzieciństwo Maryi i Jezusa*, red. M. Starowiejski, Kraków 2003, s. 184–185.
- Ewangelia według św. Łukasza. Wstęp – przekład z oryginału. Komentarz*, tłum. F. Gryglewicz, Poznań 2007.
- Goodacre M., *Thomas and the Gospels: The Case for Thomas's Familiarity with the Synoptics*, Grand Rapids 2012.
- Jan Kasjan, *Rozmowy z Ojcami*, tłum. A. Nocoń, t. 1, Kraków 2002.
- Mickiewicz F., *Ewangelia według św. Łukasza. Rozdziały 12–24*, Częstochowa 2012.
- Nowy Testament* [...] [tłum. Szymon Budny], 1589, <https://polona.pl/item/7687057/0/> (dostęp: 27.01.2017).
- Nowy Testament Pana Naszego Jezusa Chrystusa*, 1606, <http://www.wbc.poznan.pl/dlibra/doccontent?id=1466&from=globalsearch&dirids=1> (dostęp: 27.01.2017).
- Nowy Testament znowu przełożony, a na wielu mieyscach za pewnemi dowodami odprzyśad przez Simona Budnego oczyszciony, y krotkimi przypiskami po kraioch objaśniony. Przydane też są na końcu tegoż dostateczniejsze przypiski, ktore každy iak miarz odmiany przyczyny ukazują*, 1574, http://www.wbc.poznan.pl/dlibra/docmetadata?id=120603&from=&dirids=1&ver_id=2425791&lp=1&QI= (dostęp: 27.01.2017).
- Pagels E., *Wstęp*, w: *Ewangelie gnostyckie*, tłum. I. Szuwalska, Wrocław 2007.
- Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu: najnowszy przekład z języków oryginalnych z komentarzem*, Częstochowa 2013.
- Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych. Biblia Tysiąclecia*, wyd. 4, Poznań 1984.
- Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, red. M. Peter, M. Wolniewicz, Poznań 2007.
- Pismo Świętego w Przekładzie Nowego Świata. Przetłumaczono z New World Translation of the Holy Scriptures*, New York 2006.
- Platon, *Timajos*, w: tenże, *Dialogi*, t. 2, tłum. W. Witwicki, Kęty 2005, s. 695–696.
- Popowski R., Wojciechowski M., *Grecko-polski Nowy Testament: wydanie interlinearne z kluczem gramatycznym, z kodami Stronga i Popowskiego oraz pełną transliteracją greckiego tekstu*, Warszawa 2014.
- Ramelli I., *Luke 17:21: 'The Kingdom of God is Inside You' The Ancient Syriac Versions in Support of the Correct Translation*, „Hugoye: Journal of

Syriac Studies” 12 (2009), s. 266, <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.553.4678&rep=rep1&type=pdf> (dostęp: 27.01.2017).

Słownik grecko-polski, red. Z. Abramowiczówna, t. 2, Warszawa 1960.

Stern D.H., *Komentarz żydowski do Nowego Testamentu*, tłum. A. Czwojdrak, Warszawa 2004.

Strong J., *Grecko-polski słownik Stronga z lokalizacją słów greckich i kodami Popowskiego*, tłum. A. Czwojdrak, Warszawa 2012.

Tertulian, *Przeciw Marcjonowi*, tłum. S. Ryznar, Warszawa 1994.

The Septuagint Version of the Old Testament, tłum. L.C.L. Brenton, London 1870, http://www.ccel.org/ccel/brenton/lxx/Page_1066.html (dostęp: 29.10.2017).

KRÓLESTWO BOŻE WEWNĄTRZ NAS CZY POŚRÓD NAS?

Streszczenie

Artykuł koncentruje się na egzegezie Łk 17,21 – na fragmencie mówiącym o królestwie Bożym obecnym w nas lub pośród nas? W kolejnych punktach poszukiwano odpowiedzi na pytanie, jak należy rozumieć grecki termin ἐντός. Autor odwołuje się do świadectw biblijnych, literatury patrystycznej oraz polskiej tradycji translatorskiej Biblii.

Słowa kluczowe: Biblia, królestwo Boże, wewnątrz, pośród, tradycja, Ojcowie Kościoła, Tertulian, Jan Kasjan, Ewangelia Tomasza, Septuaginta

IS THE KINGDOM OF GOD IS WITHIN US AND AMONG US?

Summary

In my work I focus on the Kingdom of God in Luke 17,21. Is it inside the man or among the people. One word ἐντός, two translations, and many interpretations. How ἐντός uses the Greek translation of the Old Testament called the Septuagint? Always mean inside. As the Fathers of the Church interpreted Luke 17,21? They said that the Kingdom of God is within people, but only Christians. And as apocryphal literature interprets the Gospel of Luke 17,21? Gospel of Thomas refers to the Gospel of Luke, that the Kingdom of God is within us and outside us. In my opinion has more arguments translation: “The kingdom of God is within you”. Then summary. We see Polish translations of the

Bible, the modern and the old text. Translation and like interpretation has changed over the centuries.

Keywords: Bible, kingdom of God, within, among, tradition, Church Fathers, Tertullian, John Cassian, Gospel of Thomas, Septuagint

Translated by Bartosz Lisiecki